

Ninive.

Ninive és sorsa közelről érdekli az Ó-Testámentom kutatóját. Izráel hagyománya és története sokszor érintkezik az asszír főváros hagyományával és történetével. Már az u. n. néptáblázat, félbeszakítva a pusztá nevek felsorolását, külön megemlékezik „a nagy város“-ról és keletkezésének körülményeiről (Gn. 10^{11, 12}). A Ninivéből kiinduló hódítások kora Juda számára is nehéz megpróbáltatásokat jelentett, amelyeknek emlékét az ó-testámentomi irodalom is megőrizte (Jes. 36. 37. II. Kir. 18. 19). Midőn a bukás ideje elkövetkezett, Jahve megbizottai, Zefanja (2¹³⁻¹⁵) és Nahum, juttatták kifejezésre az előzásiai apróbb népeknek a veszedelmes éjszaki ellenség pusztulása felett érzett örömet. És századokkal a megsemmisülés után a judeaiak fantáziáját még mindig foglalkoztatta az „a nagy város“, amelynek hosszúsága három napi járás, amelynek lakossága szinte megszámlálhatatlan és amely telve gonoszsággal (Jona)

Ninive helyrajzi viszonyainak és történetének megismerése csak az utolsó évtizedekben az ásatások és az ékiratos emlékek megoldása révén vált lehetővé. Amit idáig elérni sikerült, azt rövid összefoglalás formájában nyújtják az alábbiak.

A város története és topographiája.¹⁾

1. Ninive keletkezésének idejéről és történetéről megbízható források nem értesítenek. Az ékiratok hallgatnak²⁾ s a Ktesias nyomán Diodortól megőrzött mondák ép oly kevésbé számíthatnak hitelre, mint a Jahvista tudósítása Gen. 10. ben.³⁾ Utóbbi szerint az alapítás Babyloniából indult ki és végrehajtója Nimrod volt. Az állítás első részének

¹⁾ Jeremias Alfred, Ueberblick über die Stadtgeschichte Nineves (Beiträge zur Assyriologie III. Bd. 1898. 107—114. old.) és Billerbeck, Die Festung Nineve (u. ott 114.—127. old.)

²⁾ Kivéve egy töredékes megjegyzést, melyről Delitzsch Frigyes emlékezik meg s mely Ninive keletkezését a világ teremtésének idejébe viszi vissza.

³⁾ A Jahvista nem áll egymagában. Asszria legrégebbi eseményeire célzást tesz az ismeretlen szerző is Micha 5⁵-ben.

igazságát ma általánosan elismerik, de Nimrod nem historiai alak, mit egyebek mellett az Izdubarlegenda is bizonyít. Hasonló elbirálás alá esnek a görögök útján közvetített és Ninus köré csoportosuló mondák. A forrás fiatal kora (5. sz. Kr. e.) nem nagyon bizalomgerjesztő, a nyilvánvaló tévedések erősen leszállítják értékét, s azon körülmény, hogy a feliratok ily nevű királyról semmit sem tudnak, amellet szól, hogy az elbeszélés mögött nem szabad történeti magvat keresni.¹⁾ Ninivét minden valószínűség szerint nem fejedelmi jókedv vagy pompavágy alapította. Kereskedelmi érdek tette le első köveit a későbbi Assziriát átmetsző ősrégi karavánút mellett, ott, hol a Chozer a Tigrisbe ömlik; a szoros összetartozás érzete pedig, amelyet a kétfolyóvidéki éjszaki tartomány a délivel szemben mindenben és mindenkor megőrzött, döntő bizonyíték arra nézve, hogy az alapítás kiindulópontja Babyloniában keresendő.

A legelső emlék, mely a város létezését bizonyítja, a Kr. előtti IV. évezred határáról való. Gudia (3100 v. 2800 körül), Sirgulla hatalmas és leleményes papikirályától fennmaradt egy inscriptio, melyben elmondja, hogy ő Ghanna (= az ősvíz, később Istar) Istennő tiszteletére Ghannakiban (a későbbi Ninive) egy szentélyt alapított.²⁾ A tudósításból azt lehet következtetni, hogy a város már története elején kiemelkedő kultuszhely volt. E jelentőségét a további idők folyamán se veszítette el. Nem sokkal később élt Ur királya, Dungi (3000 v. 2700), kinek egyik feliratát megtalálták Ninivében, hová a kő valószínűleg nem utólag került. Hogy mi a felirat tartalma, arról sem Hommel, sem dr. Jeremias nem értesít.³⁾ Ezután az ékiratok tudósítása hosszú időre megszakad. Csak másfél ezredév múlva, I. Szalmanasszar (1300) közül egynehány megjegyzést⁴⁾, melyek némi fényt vetnek a városnak 3000 és 1300 közé eső történetére. A Gudia alapította szen-

¹⁾ Ktesias beszéli: Az ázsiai uralkodók között az első, aki nagy tetteket vitt véghez, Ninus volt, az asszyrok királya. Leverte az egész keletet és nyugatot az örményeket, médek, syreket, fönicaiakat, egyptomiaikat; és sok egyéb kisebb és nagyobb népet. „Miután mindezen tetteket 17 év alatt szerencsésen végrehajtotta, azt határozta, hogy egy várost épít, mely ne csak nagyobb legyen mind az akkor létezőknél, hanem melynél nagyobb a jövő időkben se keletkezhessek. E várost a Tigris partján elterülő lapályon alapította hosszukás négyszög alakjára s a legszilárdabb erődítményekkel vette körül. A város kerülete 480 stádiumot (12 mfd.) tett. A falak száz lábnyi magasságra épültek és oly szélesek voltak, hogy tetejükön három kocsi fért el egymás mellett. Ezen falakból 200 lábnyi magasságra 1500 torony nyult fel Ninusz a körülfekvő földekből nagy részleteket adott a városnak s azt saját nevével Ninusznak nevezte.“ Duncker, Az ókor története II. 6. 7. old.

²⁾ A feliratot közli Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens 1885. 327 s. köv. old.

³⁾ A feliratról Hommel 337. old. és Jeremias 108. old.

⁴⁾ Fordításban Hommel 504. old.

tély 2000 táján rombadőlt, Samsi-Ramman (1900 v. 1800?), az Assurban székelő patesi (papikirály) a templomot helyreállíttatta. Az idő azonban vajmi hamar ismét megviselte, ekkor Asuruballit (1410 körül) gondoskodott a restauratoról. Utóbbi előtt helyezendők el azok az érdekes adatok, melyek a Tell-el-Amarna levelekben foglaltatnak. E levelek körülbelül 1500-ból valók s megtalálásuk története, tartalmuk fontossága eléggé ismeretes. Egyikük, mely Tusrattától, Mitanni (= a felső Eufrát vidéke) királyától származik, arról értesít, hogy midőn Nimmuria, az egyiptomi uralkodó, halálának közeledését érezte, „Ninivének kedves asszonyá”-nál keresett segílyt. Tusratta készséggel tett eleget kívánásának. A híres ninivei Istarszobrot elküldötte Thebaebe, hogy a beteg fejedelmet meggyógyítsa. Nem rajta múlt, hogy Nimmuriának mégis meg kellett halnia.¹⁾ A csodatevő szobor átszállításáról állítólag az egyiptomi papyrusok is tudnak. E levél fontosságát nem szükséges külön kiemelni. Kitűnik belőle, hogy már 1500 előtt a régi Ghannaki a Ninive nevet viselte, hogy Ghanna kultuszát Istar kultusza váltotta fel és hogy ez Istennő híre, csodatevő erejének hite messze vidékekre is elhatolt. Ugyancsak a fenti I. Szalmanasszartól származik a tudósítás, hogy atyja I. Ramman-nirari (1350 körül), ki főleg a székhely Assur emelésén fáradozott, Ninivéről sem feledkezett meg. Templomot építtetett itt, valószínűleg hálából a diadalmas hadjáratokért. I. Szalmanassar (1330—1310) a várost erősen felkarolta. Assurban volt residentiája, de Ninive érdekében sokat tett. „Midőn Istar Istennőnek, Ninive asszonyának, temploma, melyet az én elődöm Samsi-Ramman építtetett az idők folyamán ismét javításra szorult, én azt felépíttettem alapjától a tetőzetig.“²⁾ Így hirdeti az asszyr fejedelem az ő buzgóságát az utódoknak. Ő alapította Kalachot, mely Ninivétől délre, nem nagy távolságban, a későbbi székhely elővárosa lőn. Hogy I. Szalmanassar Ninivében építtetett-e királyi palotát, kétséges. Fia az atyja által restaurált és ujjáépített szentélyt kiszélesíttette. Másfél század mulva Asur-ri-sisi (1140 körül) egy töredéke arról értesít, hogy ez építményt újból tataroztatni kellett. A munkát elődei traditiójához hiven ő végezte el.³⁾

A város eddigi története egy pont körül forog. Csak mint kultuszhely van Ninivének jelentősége. Egyedül a szentély érdekli az uralkodókat, de az érdeklődés apáról fiúra száll. Az emlékek csupán erről szólnak. Az egyik

¹⁾ Niebuhr, die Amarnazeit 1899. 13 s köv. old., hol a fenti levél szövegének egy része fordításban megtalálható.

²⁾ Hommel, 504. old.

³⁾ A töredék fordítása Hommel 512. old.

felépítteti az Istennő lakhelyét s az utód századok mulva pontosan beszámol, hogy ő gondozás alá vette az összedűlni készülő alkotmányt. A város többi részével nem törődtek. Későbbi feljegyzések mutatják, hogy Ninive állapota idáig nagyon nyomoruságos lehetett. Kereskedelmi telepítvény volt egy híres szentélylyel, egyéb semmi. Szanherib mondja, hogy még ivóvízben is hiányt szenvedtek. A Tigris vize nem élvezhető, a kutakat megrontotta a gypszes talaj s a Chozér szárazság idején nem volt elég bőkezű. „Szemeiket az ég esőjére kellett irányítaniok“.¹⁾

Ninive fejlődése számára bizonyynyal sokat jelentett, midőn Asurbelkala 1100 táján ide tette át a residentiát. Lehet, hogy az Istennőnek nagy hírneve vonzotta.²⁾ Királyi palotát is építtetett, amelyről szóló emlékkő fennmaradt a Kujundsikban talált romok között.³⁾ Innen kezdve körülbelül 220 évig Ninive maradt Asszýria székhelye. Kár, hogy a feliratok a város történetéről majd semmit sem közölnek. Asurnazirpalig (884—860) Ninivéről alig hallani és ennek trónralépte Ninivének mint fővárosnak megszűnését jelentette. Uralkodásának első 4 évét még itt töltötte, míg palotája Kalachban elkészült. Azután átment oda s onnan indította seregeit hódító hadjáratokra. Utódai a Szargonidákig nem hagyták el a kalachi királyi palotát.

Ninive fénykora Szanheribbel (704—681) következett el. Mint elődje, Szargon, úgy látszik ő is erőszak utján jutott a trónra; mint elődje, ő sem érezte magát jól Kalachban. Ninivét tette tartózkodási helyévé és Istar városa ismét a birodalom középpontja lőn. Szanherib gondoskodott róla, hogy külsőleg is túlszárnyalja az eddigi középpontokat. Hatalmas palotát építtetett a Tigris partján, homlokzatával a folyam felé. A méd erőszak később elpusztította, a szél homokkal befödte, de a kíváncsi utókor megtalálta alapzatát a kujundsiki halom délnyugati részén. Másik palotája, ugyancsak a Tigris mentén, ott emelkedett, ahol ma Nebi Junus (Jónás próféta) sírját őrzi a keresztyén, zsidó és muhammedán kegyelet. „Szerencsés hónapban, a kedvező napon, szívem kívánsága szerint palotát építtettem alabastromból és syriai cédrusból“. Mindkettő később átalakult, bővült és szépült az utódok keze alatt. Nagyméretű fegyvertárat és málhadepőt-t is építtetett. Felirataiban eldicsekszik, hogy az utcákat, a szűk sikátorokat kiszélesíttette, s a várost oly fé-

¹⁾ Szanherib feliratából. idézve dr. Jeremiasnál 109. old.

²⁾ Dr. Jeremias ezt egy Kujundsikban talált Istarszobor feliratából következteti.

³⁾ Az emlékkő feliratának fordítása Hommel, 536. old.

nyessé tette, mint a nap. Ninivének nem volt jó és elegendő vize, — csatornázásról gondoskodott, hogy e bajon segítsen. A Chozeren át hidat veretett és a „királyút“-at, amely a keleti oldalon hagyta el a várost, kijavíttatta. Óriási kertje gazdag növényzetével csoda számba ment. A várfalakat megerősíttette, árkokat ásatott, töltéseket emeltetett.¹⁾ Ninive rövid idő alatt a világ összes városai között a legelső helyre avanciozott. Mit Szanherib megkezdett, trónjának örökösei folytatták. Aszarhaddon (680—668) ugyancsak a mai Nebi Junus halom területén új palotát építtetett. A hozzá szükséges anyagot a leigázott fejedelmek szolgáltatták. A tető cédrusból, az ajtók ébenfából voltak, gazdagon kirakva ezüsttel és elefántesonttal. Átalakíttatta az arzenált, mely Szanherib óta szűknek bizonyult, restauráltatta a templomot, melyre elődei nagy gondot fordítottak. Építkezéseiről részletesen beszámolnak a feliratok, melyeket Meissner és Rost közöltek és ismertettek.²⁾ Utódja Asurbanipal (668—626), a legutolsó nagy asszír király emlékei a kujundsiki halom alatt maradtak meg. Az u. n. éjszaki palotának ő a létrehozója. Itt volt elhelyezve óriási könyvtárának egy része, a másik rész a délnyugati palotában volt, melyet átalakíttatott és fényesebbé tett. Vele Ninive dicsősége leáldozott. A mi utánna következik, az csak a bomlás és haldoklás processusa. Az idegenből jövő támadások, a belső tehetetlenség nem engedték meg a város tovább fejlődését. Még egy emberöltőbe se telt és Szanherib alkotása összedőlt és megsemmisült.

Az ellenség szenvedélye, az idő viszontagsága azonban nem tudta örökre eltemetni Ninive dicsőségét. A 19. század kíváncsisága nem akart megelégedni avval az egynehány sovány adattal, amit késői írók idegen tollal az asszír birodalomról feljegyeztek. Látni kívánta saját szemével romjait azon palotáknak, melyekből egykor a világhódító gondolatok kiindultak s melyek évszázadokkal a görög, persa, és római cultura előtt az emberi műveltség legmagasabb fokát képviselték. A Tigris mentén fekvő halmok sajátságos alakja legyőzhetetlen ingerként hatott, hogy bennök emlékek után kutassanak és tartalmukat megbolygassák. Layard (1845—47; 1849—51),³⁾ Hormuzd Rassam (1852—54), Loftus (1854) és mások ásatásai meglepő dolgokat hoztak napfényre. Az eltemetett Ninive feltárta kapuit a látogatók előtt és az utókor fantáziája megrajzolhatja kör-

¹⁾ Jeremias 110. old., Meissner és Rost, Die Bauinschriften Sanheribs nyomán.

²⁾ Meissner u. Rost, die Bauinschriften Asarhaddons (Beiträge zur Assyriologie III. Bd. 1898. 189—362. old.)

³⁾ Layard, Nineveh und Babylon, übersetzt von dr. J. Th. Zenker.

vonalakban képét az asszír fővárosnak, megközelítőleg úgy amilyen egykor volt.

2. Ninive ott feküdt, ahol most a Kujundsik és Nebi Junus halom emelkedik a Tigris balpartján a mai Moszullal épen átellenben.¹⁾ Erődítmény volt, az ország legvédehető vára, melynek határait a természet vagy a mesterkéz szabta meg. Nyugoti oldalát a Tigris alkotta, a többieken falak, árkok és sáncok húzódtak köröskörül. Alakja szabálytalan téglalap, melynél a hosszúság és szélesség vonalai erősen differálnak. A folyam mentén fekvő rész²⁾ megközelítette a 4000 m-t, a vele szemben levő keleti oldal kanyarulataival és görbületeivel az 5000-et. Az északi körülbelül 2000 m. volt, a déli csak 800. A város kerülete tehát majd 12 km. s hozzávetőleges számítás szerint 300.000 lakost foglalhatott magába. Közepén a Chazer metszette át, mely itt ömlik a Tigrisbe és Ninivének iható vizet szolgáltatott.

A legérdekesebb, építményekben leggazdagabb oldal a nyugoti volt, mely a Tigrisre nézett. Ez a város homlokzata, az uralkodók és előkelők negyede. A folyam szélén hatalmas falak emelkedtek, majd 10 m. magasságban, 4 km. hosszúságban. Ezekre építették a királyok palotáikat, meggyőződésük szerint nagyságuknak örök emlékeül. A legészakabbra fekvő részen a romok arról tanuskodnak, hogy ott régen valami nagy épület állott. De rendeltetése, létrehozójának és tulajdonosának neve idáig úgy látszik ismeretlen. Ezen alul volt Asurbanipal palotája, felékesítve mind avval, amit a keleti despota egy helyre összehordhatott. Rassam (1852—54; 1877—78), Loftus (1854) és George Smith (1873—74) megmentették belőle azt, amit még meglehetősen menteni. Nem annyira az épület terjedelme, mint belső tartalma teszi e palotát felette érdekessé. Asurbanipal a hadjáratok gondjai mellett a művészetek és tudományokról sem feledkezett meg. Összegyűjtette a babyloniai költői és tudományos irodalom termékeit, azokat lemásoltatta és könyvtárában elhelyezte. E palotának egyik emeleti helyiségében voltak e kincsek felhalmozva.³⁾ Mellette emelkedett Szanherib palotája, melyet Layard ásott ki és ismertetett.⁴⁾ Ez

¹⁾ A továbbiakhoz l. a Billerbeck tanulmányához csatolt térképeket.

²⁾ A Tigris medret változtatott a Kr. előtti 7. század óta. Az asszír birodalom fénykorában hullámai Ninive falait mosták s a paloták egyenesen a folyam tükre felett emelkedtek. Jelenleg a romok helyétől a medret igen nagy terület választja el, min néhány szegényes falu és dinyeültvény van.

³⁾ A pusztulás alkalmával az emelet leszakadt s a táblák közül alig maradt egy is sértetlen. E könyvtár maradványait először Rassam találta meg az u. n. oroszlánteremben.

⁴⁾ L. Layard említett művét és Szanherib palotájának tervrajzát.

volt Ninivének leghatalmasabb épülete. Az alapfalakból körülbelül 70 helyiségre lehet következtetni; ha ezek egy része fölött emelet volt, úgy a helyiségek száma meghaladta a 100-at. Nagyságuk egymástól különbözött; az apró szobácskák, a hosszú, de keskeny folyosók mellett nem hiányoztak az impozáns termek 120 láb hosszúsággal, 90 szélességgel. A Tigris felé eső oldalon tág kapuk nyitak valószínűleg egy terrassera, honnan lépcsők vezettek le a folyam tükréhez. Ez volt a palota nyugoti façadeja. A másik a főbejárattal kelet felé nézett. A belső berendezés megfelelt a keleti uralkodók pompakedvének. A falak mentén alabastromskulpturák huzódtak, különböző tárgygyal, de mindig gondos kivitelben. Ez harci jelenetet ábrázol, az a palota építésének történetét mutatja be s azt a momentumot örökíti meg, midőn a bikakolosszusokat a küszöbön elhelyezik. Egyes termek egyes hadjáratok elbeszélésének voltak szánva és a művész vésője folytatólagos képekben tárta fel a szemlélő előtt az indulást, az ostromot, az ellenség legyőzését, a legyőzöttek hódolatát és a fejedelem diadalutját. A képek alján ott voltak a feliratok, melyek a jelenetet magyarázták. A hatalmas épület tetőzetének egy része síma volt, mint keleti házaknál szokás; némelyik teremnek talán nem is volt tetőzete s inkább udvarszámba ment. Másoknál a kőépítményen faoszlopok álltak s ezek tartották a boltozatot. A palota mellett folyt a Chozer és azt délről határolta. Az idáig egyfolytában huzódó fal itt megszakadt s talán ívek vagy hidak képezték a folytatást s kötötték össze a folyó két oldalát. A tulsó parton ismét oly romokat hozott napfényre az arab munkások ásója, amikről nem lehetett idáig megállapítani, hogy mely épülethez tartoztak. Layard tempomra gondol, épígy Meissner és Rost. Ezt követte két palota és az arzenál. A paloták építőiként Szanherib és Aszarhaddon említetnek, az arzenált pedig Szanherib kiépíttette, utódja egészen átalakíttatta.¹⁾ Ez építmények alapzatának kikutatását a Jónás sírjához fűződő kegyelet idáig megakadályozta s így csak abból a néhány feliratból lehet helyükre és berendezésükre következtetni, amelyek Aszarhaddontól maradtak fenn és az ő alkotásairól referálnak. Ez uralkodó nem győz eléggé dicsérőleg nyilatkozni saját építkezéseiről. A legkülömbözőbb köveket hordották össze alattvalói, hogy a palota méltó legyen tulajdonosához. Márvány, alabastrom, lazur, alaldukö, mészkő és egyéb ismert és ismeretlennevű kövek egész sorozata fordul elő

¹⁾ Úgy látszik, hogy az arzenál nem volt külön épület, hanem csupán egy része Aszarhaddon palotájának.

egyik feliratában, melyek mind anyagul szolgáltak a palotához illetve arzenálhoz. A Libanon szállította a cédrust, más vidék a cyprusfát, „melynek illata kellemes“. Ugyancsak a felirat említi, hogy a fenti épületek mellett Aszarhaddon parkja feküdt, telve mindenféle növénynyel és fával, közepén széles csatornával a lovak itatására.¹⁾ Lehet, hogy a park töltötte ki a teret, amely a paloták és a déli fal között elterült. Legalább a Nebi Junus halmon alul nincsenek nyomai annak, hogy a nyugoti fal e része mögött még épületek emelkedtek volna.

A déli oldal a legrövidebb, hosszúsága nem éri el az egy kilométert. A nyugoti oldal falazata itt folytatódott és csakis a hatalmas bástyák mutatták ezen a részen a fortificatiót. Sem várárkokra, sem sáncokra itt nem bukkant a kutatók csákánya. De ily védelmi eszközökre ezen az oldalon nem is volt szükség. Annál a saroknál, ahol a déli vonal a nyugotival találkozott, az asszír uralkodók erős töltéseket emeltettek, hogy a Tigris vizétől a város déli oldalát megvédjék. E töltéseket veszedelem idején át lehetett szakítani s a déli bástyák előtti részt elárasztani, úgy hogy a vár innen az ellenség számára hozzáférhetetlenné vált.

Máskép állt a dolog a keleti oldalon. Itt a természet semmikép se jött segítségül a városnak. Sem folyó, sem hegyek nem nyújtottak oltalmat, ha ellenség közeledett. Ninive keleti részén síkság húzódik Hasemieig és Kodjahig. Itt tehát az ügyességnek, a mesterkéznek kellett pótolnia azt, ami más oldalon önmagától kínálkozott. Az ásatások megmutatták, hogy Ninive fejedelmei lehetőleg mindent elkövettek, hogy ezen a fronton a várost teljes biztonságba helyezték. Ez jórészt fényesen sikerült is. A délkeleti saroktól a Chozerig, 3000 m. távolságban, bámulatos erődítésekéről gondoskodtak. A várfal, a délnek folytatása, erős őrtornyokkal volt ellátva, melyek közül kettőt a kutatások napfényre hoztak. Az egyiknek közvetlen közelében vezetett ki a városból a híres keleti kapu Arbela felé. A várfal előtt feküdt a mély és széles várárok, melyet bármikor a Chozer vizével meglehetősen tölteni. Az árkon túl egy félköralakú gát emelkedett, azon túl a külső sáncok több kilométer hosszúságban. Ez a rész oly akadályokat gördített az ostrom elébe, hogy innen a támadás sikertelennek látszott. A Chozeren felül fekvő vonal ellenben gyöngén volt védve. Csak a fal és az előtte húzódó árok maradványai mutatják az egykori erődítményt. Innen lehetett a várost legjobban megközelíteni. Tényleg itt folyt le az az elkeseredett küzde-

¹⁾ A felirat fordítását Meissner és Rost közlik a *Beiträge zur Assyriologie* III. kötetének 197–203. oldalán.

lem, mely Ninive bukásával végződött. Billerbeck állítja, hogy az erőszakos pusztításnak itt világos jelei láthatók. A médek tehát számolva a vár erősebb és gyöngébb részeivel, ott igyekeztek behatolni, ahol a támadás a legtöbb eredménnyel kecsegtetett. Ugyancsak itt, a Chozertől éjszakra fekvő részén Ninivének huzódott az előváros, melyre Nahum 2⁵ tesz célzást. Bizonyára ez szolgált főakadályul, hogy az erődítményeket itt nem lehetett oly mértékben kiépíteni, mint a Chozertől délre.

Az éjszaki oldal végül várfalból és várárokból állott. A zsilípek nyomai, mint a délnyugoti sarkon, megtalálhatók itt is; ostrom idején itt is a Tigris vizét lehetett védelmül felhasználni. Nehány 100 méterre a folyamtól a „Bikakolossusok kapuja“, Szanherib alkotása törte át a falat.

Ez Ninivének, a várnak képe. A falakon belül eső részt, az utcákat, az épületek elhelyezését nem lehet rekonstruálni. Csak a nyugoti oldalon sikerült néhány palotát megállapítani. Lehet, hogy a rettenetes pusztítás nyom nélkül megsemmisítette a templomokat és magánházakat. De lehet, hogy szorgos kutatás még fel fogja tární többi részeiben is a várost, melynek most jórészt csak körvonalait ismeri az utókor.

A város bukása.

Az asszír birodalom fénykora, de egyuttal történetének utolsó fejezete a Szargonidákhoz fűződik. A hatalom ő alattok érte el tetőpontját, azt a fokot, amely után keleti államban csak nagy visszaesés illetve a gyors bukás következhetik. A hódítási szenvedély, mely mint az elődökét, ugy ezen dynasztia egyes tagjait is mozgatta, külsőleg bámulatos eredményekkel dicsekedhetett. Voltak évek, amelyekben az örmény hegyektől le Egyptomig csaknem minden nép beszolgáltatta a maga adóját, elismerve evvel az asszír fennhatóságot. Phoenícia elhozta cédrusait és biborcsigáit, Sába a tömjént és az indiai fűszereket, Juda, Moab vagy Gáza aranyát, ezüstjét. Többször úgy látszott, hogy ez óriási földterület egy összetartozó egészet képez, melynek élén a dur-sarginai vagy ninivei despota áll, korlátlan hatalommal és tekintéllyel. De ez csak látszat volt. A káprázató külszin mögött ott lappangott a veszedelmes kór, mely ezt a nagy testet oly hirtelen megölte. A meghódított részeket semmi sem kötötte össze a központi tartománnyal csak az adó és féktelen gyűlölet, melylyel a legyőzöttek a győzők iránt viseltettek. A keleti uralkodók, kiket világbirodalom alapításának gondolata lelkesített, csaknem kivétel nélkül igen szerencsétlen politikát követtek. Megrohantak egy-egy népet, leigázták, kifosztották, azután kiszabták a tributum nagy-

ságát és a sereg vonult tovább, másutt érvényesíteni fegyvereinek erejét. Az elvonulás után minden maradt a régiben. A volt uralkodó tovább vezette a kormányzást, a lakosság ugyanugy folytatta életét, mint azelőtt, csak az évi adó, mit be kellett szolgáltatni, emlékeztette őket az idegen fejedelemsre, kinek katonái közöttök jártak, városaikat feldúlták, mezőiket elpusztították. Helytartó, ki a győző tekintélyét képviselte, hadiszolgálat, mely a folytonos háborúk embervesztését pótolta, a kivételes esetek közé tartozott. Míg az adó rendesen befolyt, a hódító nem törődött a meghódított tartománnyal. Ha elmaradt, — az jele volt a lázadásnak s a seregek útnak indultak, hogy megfenyítsék a vakmerőt, ki szembe mert szállni egykori legyőzőjével. Keleten hiányzik a szervező képesség, mely az egyszer elfoglaltat biztosítani tudná. Egy-egy Darius Hystaspisről vagy Omarról csak elvéve emlékezik meg a történelem. Az asszyr politika osztotta a többi hatalmak nagy hibáját és tévedéseit. Hódított és folyton hódított és elveszítette, amit nagy fáradsággal megszerzett és újból felvette a küzdelmet, hogy a birodalom határait helyreállítsa. Az egyszer leigázott tartományok a laza kapocs folytán állandó tűzhelyei voltak a zavaróknak és nyugtalanságnak. Alig vonta ki az asszyr fejedelem csapatait az egyik országból, azonnal megindult az intrika és alkudozás. Követek jöttek-mentek, koalíciók alakultak s csak a kedvező pillanatot kellett bevárni, hogy a titkos szerződések az adómegtagadás alakjában napfényre jussanak. A hódítóknak nem volt kéznél valami közege, aki a tervezetéseket ellenőrizte, serege, mely a lázadást még csirájában elfojthatta volna. Óriási távolságokról kellett a csapatokat összevonni, hogy végrehajtsák a kétesértékű büntetést. Az asszyr uralkodók élete folytonos harcok szakadatlan láncolata, mely csak akkor ér véget, midőn a fővárost egy szerencsésebb hadvezér felégeti és romba dönti. Ez volt az asszyr birodalom legnagyobb baja. Mellette a másik, amely különösen a Szargonidák idejében vált érezhetővé. Az állandó hadsereg, mely oly győzelmesen vonult végig Elamtól Thebaeig, kienerült és nem volt honnan pótolni a kipróbált és megbízható gárdát. A harcosok eliteje, a királyi testőrség és a nemzet javából összeállított csapatok a különböző hadakozásokban óriási veszteségeket szenvedtek. Asszýria nem volt elég gazdag, hogy az elesettek helyébe folyton újakat tudott volna állítani¹⁾.

E két ok teljesen megmagyarázza azt a nagy kontrasztot, amelyet Asszýria ép a Szargonidák alatt belső és külső állapotaiban feltüntet, megmagyarázza azt a hirtelen bukást,

¹⁾ Billerbeck idézett cikke 116. old.

mely Ninivét érte. Előrelátható volt, hogy az országnak szünetlen erőfecsérlése a végleges elgyöngüléshez vezet; hogy bármely kívülről fenyegető veszedelem a meghódított tartományok számára jeladás leszen, hogy fellázadva Ninive ellen forduljanak; hogy, ha erősebb támadás készül Asszýria ellen, ez a birodalom bukását jelenti. Csak egy vállalkozó szellemű ügyes ellenfélre volt szükség, ki az aktiót végrehajtsa.

A fenti bajok nem voltak ismeretlenek egyik-másik asszýr uralkodó előtt. A dynasztia megalapítója, Szargon, világosan átlátta, hogy a határok folytonos terjesztése csak ephemer győzelem; érezte, hogy az anyaország ereje nincs arányban a meghódított tartományok nagyságával. Ezért felhagyott az elődök politikájával és a szerzett részek consolidálására törekedett. Kisebb országok lakosságát deportáltatta, hogy a lázongásoknak elejét vegye. Másutt asszýr helytartókat ültetett az elfűzött fejedelmek székébe, hogy az ő nevében vezessék az illető nép ügyeit. Előbbire Izráel (722-ben), utóbbira Hamath (720-ban) és Karchemis (717-ben) szolgálhat példa gyanánt. Ő szervezte azt a zsoldos hadsereget, amely Asszýriának a Szargonidák idejében annyi győzelmet kivívott. De 17 évi uralkodása (722—705) nem volt elegendő, hogy birodalma jövőjét hosszú időre biztosítsa. Utódai visszatértek a régi módszerhez önmagok ásva meg ezzel Asszýria sírját.

Már Aszarhaddon (680—668) és még inkább Asurbanipal (668—626) idejében lehetett látni, hogy Asszýria nem tudja magát külső támadás ellen megvédeni. Pedig e támadások ép ezen években sűrűn követték egymást. A 8. század határán nagyméretű vándorlás vette kezdetét Ázsiában, melynek útja Asszýria felé vezetett. Még Szargon uralkodása alatt jelenti az urartui helytartó, Szanherib, hogy a kimmerék (gimirrai) folytonosan előrenyomulnak és a provinciát veszélyeztetik. Ez a nomadizáló népség finn-mongol törzsektől szorongattatva kénytelen volt dél-oroszországi lakhelyét elhagyni és kelet felé vonulni. Betörései, rabló expedíciói ellen az éjszaki tartományokat csak nagy nehezen lehetett megvédelmezni. 678 táján a vándorlók Asszýria közelébe jutottak. Aszarhaddon rémületét eléggé bizonyítja azon intézkedés, hogy 100 napos könyörgést rendelt el a veszedelem elhárítására¹⁾. Majd összeszedte csapatait és a betolakodók ellen vonult. Sikerült is őket legyőznie, de azt még sem tudta elérni, hogy a kimmerék végleg eltávozzanak. Egyes törzsek megmaradtak a Halys völgyeiben gyakori

¹⁾ A király könyörgésének és rendeletének fordítása Hommelnél, 722. old.

bajokat okozva Ninivének. Ugyancsak Aszarhaddon idejében egy más igen kényelmetlen ellenfél tűnt fel Asszýria határán. Nem akkor vándorolt be Persia déli részére, de szétszórt törzsei ekkor egyesültek és váltak számottevő ellenséggé. A médek ról már II. Szalmanasszar (860—825) egyik felirata megemlékezik s ettől fogva csaknem minden asszýr uralkodónak volt velök baja. IV. Samsi-Ramman (825—812) egész a hótakarta Elwend hegyig nyomult, III. Ramman-nirari (812—783) pedig 8-szor volt kénytelen közöttök megjelenni, hogy őket adófizetésre szorítsa. Szargon uralkodásának 9. évében több mint 20 méd főnök hozta el a maga tributumát az asszýr fejedelemnek. A folytonos háboruskodás ezt az értelmes és harcraermett népet sok mindenfélében kioktatta. Megtanulták a fegyvert forgatni, várakat építeni és ha kellett várakat ostromolni. Utóbbiban az annyiszor győztes ellenfél volt mesterök. De míg törzsekre oszolva éltek és küzdöttek, a hódító támadásnak nem tudtak sikerrel ellenállani. Most, ép Aszarhaddon uralmának kezdetén, midőn a kimmerekkel keveredett háborúba Ninive uralkodója, a törzsfőnökök szövetségre léptek és egy közös fő, Kastarit alatt egyesültek¹⁾. Aszarhaddont megtámadták, de az visszaverte a támadást és mélyen behatolt Médiába. Egyik feliratában eldicsekszik, hogy lovakat, kétpúpú tevéket és lazurkővet kapott váltságul a leigázottaktól. E győzelemmel azonban a veszély csak el volt odázva, nem elhárítva. Aszarhaddon úgy látszik nem vette észre, mily félelmetes ellenség lakozik közelében. Legalább semmivel se igyekezett ezt ártalmatlanná tenni. Seregeit szétküldözgette messze tartományokba, Sidonba és Elamba, Arábiába és Egyiptomba dicsőséget és zsákmányt szerezni és védelemben folyton gyengülni.

Asurbanipal uralkodását belső zavarok és külső támadás nyugtalanították. 650 táján mostoha fivére, Samussumukin, Babylonia helytartója, fellázadt s magát önálló királylyá kiáltatta ki. A lázadásban részt vett Elam is egész csoport kisebb-nagyobb fejedelemséggel. Asurbanipal szerencsés volt a felkelők elnyomásában. Segítségére jöttek az Elamban kitört villongások és az éhség. Ezért sikerült oly gyorsan befejezni a megtorló hadjáratot. De a babyloniai harcok úgy látszik ismét támadásra bátorították a médeket. Előrenyomultak a kurd hegyekben, az átjárókat megszállották s ezzel szabad utat nyertek a főváros felé. Asurbanipal kény-

¹⁾ Billerbeck 142. és köv. old. Amit Herodot a médeknek Deiokes által történt egyesítéséről beszél, nem hiteles. Deiokes (Dajakku) ugyan historiai személy, kinek birtokát Szargon 713-ban elfoglalta. De ő maga nem volt az összes méd törzsek főnöke, hanem csak egy kis tartomány fejedelme.

telen volt a fontos sztratégiai pontokat ellenségei kezében hagyni. A babyloniai lázadás óta expedíciói Elam és azon tartományok felé irányulnak, melyek a felkelést támogatták. Így nem volt se ideje, se katonasága, hogy az éjszokról és keletről fenyegető veszedelemmel szembeszálljon. Még nagyobb csapás érte Asszýriát Asurbanipal uralkodásának utolsó éveiben. 630 táján megjelentek a szkýthák, ez a vad nép, melynek már híre rettegésbe ejtette Ázsiát. Életökről, szokásaikról, erkölcsaikről terjedelmes és megbízható képet közöl Herodot a 4. könyvben.¹⁾ E közleményből kitűnik, hogy volt ok a rettegésre. A szkýthák rövid idő alatt Asszýriát egy nagy temetővé változtatták. Ninivének ugyan nem történt bántódása, mert a lovascsapatok a hatalmas erődítményekkel szemben tehetetlenek voltak. De a többi város romba dőlt, a lakosság jó része rabszjra került vagy gyötrelmes halált szenvedett. Asurbanipal tétlenül nézte a nagy pusztulást. Országának nem volt többé ereje, hogy e csordákat utjokban megállítsa. Médiát is végigsöpörte a szkýtha invázió. De Média leggyorsabban kiheverte a csapást s lehet, hogy Kyaxares, a méd fejedelem volt az, aki őket tovavándorlásra kényszerítette. Asszýria azonban nem tudott többé magához jönni.

Asszýriának további története homályos és bizonytalan. A görög hagyomány annyira telve van mesés részletekkel, hogy nehéz belőle az igazságot kihámozni. Felirat pedig kevés maradt ez utolsó felvonásból. Csak egy-két adat az, ami a kutatónak rendelkezésére áll.

Asurbanipal meghalt (626.) és országát ugyancsak gyászos örökségül hagyta utódjára. A négy évtized előtt még óriási birodalom egy kis tartomány területére olvadt le. Egyiptom 650 óta független volt Asszýriától, a médek az éjszaki provinciákat rég elszakították a ninivei fennhatóságtól s csak az alkalmat várták, hogy a multban történt leigázásokat megtorolják. Maga az ország a legszomorúbb állapotban. Alig lépett Asuredililani, Asurbanipal utódja, a trónra, Babylonia is elszakadt. Nabopolassar magához ragadta a déli tartomány királyi hatalmát s evvel megalapította az ujbabyloniai birodalmat (625). Együttal véd- és dacszövetséget ajánlott Asszýria legnagyobb ellenségének, a méd Kyaxaresnek. Azután ugy látszik megindult az élet-halálharc a haldokló Asszur felett, mely 20 évig tartott s melynek részletei nem ismeretesek. Hogy mikor halt meg

¹⁾ A szkýthákat, kik Judát is jó ideig izgalomban tartották, az Ó-Tesztamentom névszerint nem említi. Velők áll összefüggésben Jeremias meghivatása, rájuk vonatkozik Zefanja szózata és Jer. 4.¹³, 5.¹⁵⁻¹⁷, 6.²³⁻²⁵. Dt. 28.⁴⁹⁻⁵². Ezechiel szemei előtt, midőn Gogról beszél (38. 39) szintén a szkýthák lebegnek.

Asuredililani, bizonytalan. Az utolsó asszyr uralkodó Sinsariskun, a görögök Sarakusa: az ő nevéhez fűződik Ninive ostroma és bukása. A végkifejlés a következőkben foglalható össze: 609-ben a vállalkozó szellemű Necho vette át Egyptom kormányzását s ennek tervei messze átlépték országa határait. A régi hódító politikát ujitotta meg, seregeit Palestinába szállíttatta, Megiddonál a vele szembeszálló Josiát leverte és azután Asszýria felé törekedett. Nabopolassar és Kyaxares ekkor megosztották a szerepet. Előbbi fiát küldte a közeledő pharao ellen, utóbbi körülzártá Ninivét és megkezdette az ostromot, nehogy az egyptomiak megelőzzék. Az ostrom sokáig tartott éveken keresztül. Ugy látszik a természet is segítségére jött az ostromlóknak. A Chozer áradásai és rombolásai a városban akadályozták a védelmet és előmozdították a támadást. 606-ban végül behatoltak a méd katonák Istar városába és az asszyr uralkodók székhelye teljesen megsemmisült. Pusztává lőn, mint a sivatag, a hol pelikán és sündisznó tartózkodik: ha valaki elhalad mellette, kifütyüli és gúnyosan integet kezével (Zef. 2¹³⁻¹⁵.) Midőn Xenophon 200 évvel később e vidéken keresztülvonult, már senki se tudta megmondani, mi rejlik az óriási halom alatt a Tigris partján.

Hornyánszky Aladár.